

УДК 159.942-053.2/.4

DOI <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2023.1.4>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО СТАРШОГО ВІКУ

Грицюк Ірина Михайлівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології та психодіагностики, факультету психології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
<https://orcid.org/0000-0001-6988-6012>
<http://www.scopus.com/inward/authorID=57204580585>

Міліщук Світлана Олексіївна,

викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти
Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради
<https://orcid.org/0000-0002-9997-1776>

Процеси комунікації в сучасному суспільстві характеризуються високим ступенем динамічності, інтегрованістю та глобалізованістю, що обумовлюється розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, розширенням сфер освітнього, економічного та соціального співробітництва як в межах однієї країни, так і вселенського масштабів. Означене визначає сучасні особливості спілкування між всіма членами суспільства, починаючи з дітей раннього і завершуючи людьми зрілого віку. Постає нагальна потреба у визначенні способів оптимальної комунікації, налагодження механізмів взаєморозуміння та формування збалансованої системи співіснування суспільства в цілому. У контексті зазначеного особливу увагу психологів, педагогів, дослідників в останні десятиліття звернено до проблеми емоційного розвитку та формування емоційного інтелекту особистості з раннього віку.

Для цього важливим є здатність до усвідомлення власних емоцій, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, що провокують різні емоційні стани та впливають на настрій, сформованість умінь щодо управління власними емоціями та навичок моделювання поведінки відповідно до емоційних проявів оточуючих. У зв'язку з цим все більшої актуальності набуває проблема розвитку емоційного інтелекту (emotional intelligence) особистості. Відзначимо, що останнім часом емоційний інтелект розглядається як один із найважливіших компонентів емоційної адаптації, особистого добробуту, міжособистісних відносин і загального успіху в різних ситуаціях повсякденного життя. Етап дошкільного дитинства є важливим щодо становлення емоційної сфери особистості: дитина вчиться виражати власні емоції, формується здатність до розпізнання емоцій інших, що сприятиме ефективній інтеракції з оточуючими. І чим раніше підростаюча особистість набуде навичок ефективної взаємодії з соціумом, тим більш успішною вона стане у майбутньому.

Ключові слова: емоційний інтелект, старший дошкільний вік, соціальні емоції, моральні почуття, емоційний стан, емоційна децентрація.

Hrytsiuk Iryna, Milishchuk Svitlana. Features of the development of emotional intelligence in preschool children

Communication processes in modern society are characterized by a high degree of dynamism, integration, and globalization, which is caused by the development of information and communication technologies, the expansion of the spheres of educational, economic, and social cooperation both within one country and on a global scale. This defines the modern features of communication between all members of society, starting with early children and ending with people of mature age. There is an urgent need to determine methods of optimal communication, establishing mechanisms of mutual understanding and forming a balanced system of coexistence of society as a whole. In the context of the above, the special attention of psychologists, educators, and researchers in recent decades has been directed to the problem of emotional development and the formation of emotional intelligence of an individual from an early age.

For this, the ability to be aware of one's own emotions, to establish cause-and-effect rela-

tionships that provoke different emotional states and affect the mood, the formation of skills in managing one's emotions and the skills of modeling behavior in accordance with the emotional manifestations of others is important. In this connection, the problem of the development of emotional intelligence (emotional intelligence) of an individual is becoming more and more relevant. It should be noted that recently emotional intelligence is considered as one of the most important components of emotional adaptation, personal well-being, interpersonal relations and general success in various situations of everyday life. The stage of preschool childhood is important for the formation of the emotional sphere of the personality: the child learns to express his own emotions, the ability to recognize the emotions of others is formed, which will contribute to effective interaction with others. And the sooner a growing personality acquires the skills of effective interaction with society, the more successful it will be in the future.

Key words: *emotional intelligence, older preschool age, social emotions, moral feelings, emotional state, emotional decentration.*

Постановка проблеми. Дошкільний вік період первісного, фактичного становлення особистості, що є сензитивним у розвитку як інтелектуальної, так і емоційної сфер людини. З іншого боку, дефініція «емоційний інтелект дошкільника» не є сталою у сучасному науковому полі. Емоційний розвиток дошкільника пов'язаний, насамперед, з появою в нього нових інтересів, мотивів і потреб. Інтенсивно починають розвиватися соціальні емоції і моральні почуття. Зміни в емоційній сфері пов'язані з розвитком не тільки мотиваційної, а й пізнавальної сфери особистості, самосвідомості [1].

Досліджуючи психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту у дітей дошкільного віку, М. Нгуен, визначає його як готовність дитини орієнтуватися на іншу людину, усвідомлювати її роль та значущість у своїй діяльності, враховувати її емоційний стан і, на основі цих знань, регулювати стосунки з оточуючими та знаходити рішення проблем, які виникають у процесі взаємодії. Готовність дитини орієнтуватися на іншу людину і враховувати її емоційний стан у своїй діяльності та спілкуванні, на думку М. Нгуена, є найважливішим емоційним новоутворенням, яке відображає рівень розвитку і формування емоційного інтелекту старших дошкільників [4]. Автор виділив структурні компоненти емоційного інтелекту в дошкільному віці: спрямованість уваги дитини до світу людей та світу емоцій; емоційна орієнтація дитини на іншого; готовність дитини враховувати емоційний стан іншого у своїй діяльності [4, с. 48].

Особливості емоційної сфери особистості досліджували вітчизняні та зарубіжні психологи: С. Ламберт, В. Мен-

нінгер, А. Ребер. Структуру, понятійні аспекти емоційного інтелекту особистості досліджували Г. Гарден, Д. Карузо, П. Саловей. Різні аспекти емоційного розвитку дітей дошкільного віку висвітлено у студіях О. Кононко, Т. Піроженко. Особливу увагу питанню захисту і зміцненню емоційного благополуччя дітей, розвитку в них естетичних почуттів, емоційно-моральної чуйності, доброї волі, розуміння і співпереживання почуттів інших людей надано у Базовому компоненті дошкільної освіти [2]. Певні аспекти проблеми розвитку емоційного інтелекту дошкільників відображено у розвідках Н. Мельник, М. Нгуена, М. Шпак. Психологічні особливості емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку вивчали Л. Божович, О. Запорожець, О. Кононко, В. Котирло, П. Якобсон та ін. Структуру, понятійні аспекти емоційного інтелекту Р. Бар-Он, Г. Гарден, Д. Гоулман, Д. Карузо, Д. Люсін та Дж. Меєр.

Метою дослідження є: на основі обґрунтування поняття емоційного інтелекту дітей дошкільного віку, охарактеризувати провідні особливості розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку, які, у першу чергу, пов'язані з особливостями становлення емоційної сфери загалом. Адже, провідною особливістю поданого вікового етапу є бурхливий розвиток емоційної сфери (О. Кононко, Г. Костюк, С. Максименко):

- відбувається розширення емоційного досвіду дитини через збільшення соціальних контактів, натомість емоції ще носять ситуативний характер;

- розширюється спектр емоцій, що є зрозумілими для підростаючої особистості (радість, задоволення, сум, гнів,

роздратування, занепокоєння тощо) та дитина вже може «зчитувати» їх з інших;

- більшість власних емоцій дошкільник уміє вербалізувати, з іншого боку характеристика власного емоційного стану є доволі лаконічною;

- поступово формується здатність до емоційної децентралізації, що виявляється у врахуванні емоційного стану іншого під час моделювання власної поведінки, натомість, така здатність ще не є досконалою та у більшості випадків, старший дошкільник поводить себе здебільшого егоїстично, тобто орієнтується на власні бажання та потреби;

- більшість пізнавальних процесів так чи інакше залежать від емоційного стану дошкільника;

- формуються первинні рефлексивні уміння.

Тож, відбувається «соціалізація емоційного інтелекту» старшого дошкільника (М. Шпак) [5]. Спектр зрозумілих для старшого дошкільника емоцій стає більш розширеним [4]. Так, дитина шестирічного віку здатна «зчитати» такі емоційні прояви іншого як радість, здивування, сум, гнів, злість, роздратованість, страх, втому тощо.

Відомо, що старший дошкільник здатний до вербалізації власного емоційного стану, в якому він перебуває тут і зараз, натомість, словесно характеризує свої почуття доволі лаконічно (наприклад: «Я ображений на тебе», «Мені нудно, пограй зі мною», «Я дуже радий», «Я злякався!»). До того ж, сильні за модусом емоції дитина передає за допомогою сміху, крику або плачу. Проте, на переконання О. Науменко, сама здатність до вербального вираження й оцінки власних емоцій й переживань у дітей є свідченням високого рівня розвитку як емоційного, так і когнітивного інтелекту [6].

Окремо варто зупинитися на формуванні так званої емоційної децентрації (децентрація емоційна – спроможність особистості відволікатись від власних емоційних переживань і сприйняти емоційний стан іншої людини) особистості старшого дошкільника, що є не лише особливістю розвитку емоційного інтелекту, а й важливою передумовою його становлення на даному віковому етапі. Емоційна децен-

трація визначається О. Запорожцем як вікове новоутворення старшого дошкільника, що виявляється у здатності відволікатись від власних емоцій та зосередитись на емоційному стані іншого (дорослого чи однолітка). Натомість, такі прояви ще не є стійкими, а виявляються фрагментарно та потребують спеціальної психолого-педагогічної роботи з дітьми. На думку Н. Носенко, поступове формування емоційної децентрації старшого дошкільника сприяє формуванню рефлексії та рефлексивних умінь у майбутньому [7]. Відомо, що рефлексія у старшому дошкільному віці ще перебуває у початковому стані. Її розвиток відбувається у процесі комунікативної діяльності, де формується здатність оцінювати себе з погляду інших людей, дитина навчається ніби збоку аналізувати свої дії, приймати рішення, враховуючи при цьому можливу реакцію на її дії партнерів по спілкуванню [7, с. 96]. Натомість, у старшому дошкільному віці дитина ще не завжди здатна до аналізу мотивів діяльності й поведінки інших, особливо дорослих, щоб урахувати їх під час подальшої взаємодії. Здатність старшого дошкільника аналізувати свої емоції, почуття, переживання, вербалізувати їх, порівнювати з емоційним станом іншого, діяти відповідно зумовлює формування емоційно-ціннісного ставлення до себе, а, отже, адекватної самооцінки.

Результати дослідження. Суттєвим у контексті нашого дослідження є висновок Н. Трофаїли про формування так званого емоційного передбачення у дитини старшого дошкільного віку, що виявляється у здатності передбачити емоційні реакції оточуючих на власні дії та вчинки [8]. Досить важливим є визнання результатів діяльності дитини дорослим, їх позитивна оцінка, що викликає почуття радості, задоволення, довіри до світу. Старший дошкільник прагне саме до позитивної оцінки себе та результатів своєї діяльності, що змушує його вчиняти відповідним чином, передбачуючи реакцію оточуючих. Зазначимо, що на етапі старшого дошкільного віку дитина активно вчиться саморегуляції, у тому числі регуляції своїх емоцій, тобто вольова регуляція емоційно-поведінкових реакцій також є особливістю розвитку емоційного інтелекту. На думку Н. Трофаїли це відбу-

вається за рахунок оцінки дій та вчинків дитини з боку оточення – спочатку батьків, потім інших референтних осіб. Автор зазначає: «емоції дітей включаються у внутрішні механізми забезпечення супідрядності мотивів як важливий їх компонент» [8, с. 112]. Та дитині старшого дошкільного віку доволі важко стримати емоції, які виникають у неї з приводу конкретної ситуації, дошкільник тільки вчиться моделювати власну поведінку відповідно прийнятих соціальних норм [8].

Таким чином, узагальнюючи погляди науковців, маємо можливість визначити «емоційний інтелект дошкільника» як здатність дитини до розпізнавання, аналізу й розуміння власних емоцій та емоцій інших, уміння регулювати свій емоційний стан у процесі діяльності та спілкування, будувати адекватну модель поведінки з оточуючими з урахуванням власних емоцій та емоційних реакцій оточуючих.

Аналіз результатів дослідження.

З метою виявлення рівнів розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку нами було організовано та проведено психолого-педагогічний експеримент на базі закладу дошкільної освіти № 25 «Малютко» м. Луцька також діти, які є клієнтами Психологічного консультативного центру ВНУ імені Лесі Українки. У дослідженні взяли участь 20 дітей старшого дошкільного віку.

При формуванні психодіагностичного інструментарію дослідження нами було віді-

брано ті методики, які ґрунтовно розкривають його предмет: методику М. Нгуена «Домальовування: світ речей – світ людей – світ емоцій», яка дає можливість визначити спрямованість дитини на світ людини, речей чи емоцій; проєктивну методику «Три бажання» М. Нгуена для з'ясування спрямованості дитини на себе чи на інших; методику «Що? Чому? Як?», яка дозволяє виявити ступінь готовності дитини враховувати емоційний стан іншої людини, співпереживати, піклуватися про неї.

За допомогою проєктивної методики «Домальовування: світ речей – світ людей – світ емоцій» ми визначали емоційну спрямованість дитини, а саме: на що або на кого вона найбільше орієнтується – на предмети навколишньої дійсності, на людей загалом чи на їхні емоційні переживання зокрема. Діти повинні були за 15 хвилин домалювати до трьох геометричних фігур (коло, овал, трикутник), зображених на аркуші паперу, будь-які деталі так, щоб вийшли малюнки зі змістовим наповненням і логічним завершенням.

Якісний аналіз отриманих даних показав, що більшість дітей – (54,4%) намалювали малюнки, на яких зображені різні предмети або тварини, знайомі дитині з життєвого досвіду та побуту (квітка, сонечко, м'ячик, дерево, зайчик тощо). Водночас 37,8% намалювали хоча б один із трьох малюнків, на якому зображено людину, що свідчить про соціальну спрямованість дітей цього віку.

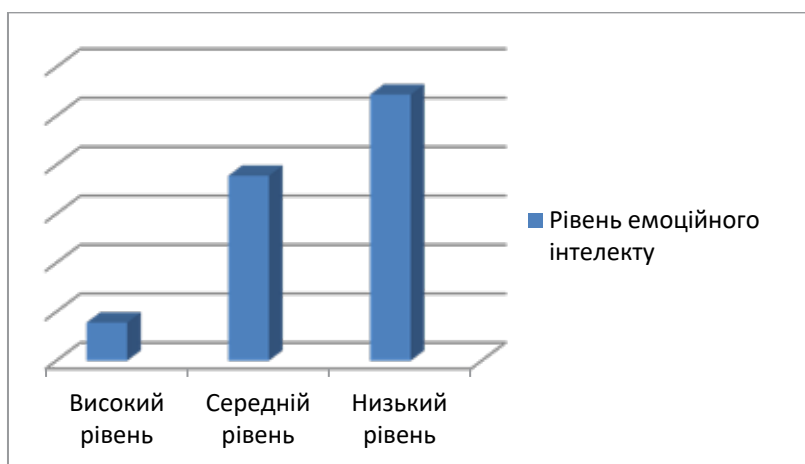

Рис. 1. Рівні розвитку емоційного інтелекту за сферою спрямованості дітей старшого дошкільного віку за методикою «Домальовування: світ речей – світ людей – світ емоцій» М. Нгуена

Як відомо, у дошкільному віці розширюється сфера спілкування і соціальних контактів дитини, відтак зростає спрямованість дітей на інших людей. Найменше було малюнків дітей (7,8%), на яких зображено людське обличчя з яскраво вираженим емоційним станом, що дозволяє стверджувати про те, що уявлення дошкільнят про емоції та їхні експресивні ознаки прояву є незначними, діапазон емоційної сприйнятливості дитини цього віку обмежений, а низка емоційних станів їй недоступні для розуміння.

За допомогою проективної методики «Три бажання» ми визначали емоційну спрямованість дитини на себе або на інших людей, тобто її здатність до емоційної децентрації. Експериментатор роздавав кожній дитині аркуш паперу і кольорові олівці. Дітям давали таку інструкцію: «Уявіть, що золота рибка може виконати три ваших бажання. Що б ви побажали? Намалюйте!».

Якісний аналіз отриманих даних показав, що в більшості дітей дошкільного віку малюнки пов'язані з бажанням «для себе», що свідчить про низький рівень здатності до емоційної децентрації. У цьому віці лише відбувається становлення емоційної децентрації як одного з психологічних механізмів розвитку емоційного інтелекту. Тому дитина більше орієнтовна на себе, ніж на потреби та бажання інших людей.

Інтерпретуючи відповіді дітей, ми можемо констатувати, що у старших дошкільників розвивається здатність емпатійно ставитися до інших людей, вони намагаються виявляти співпереживання, співчуття до інших людей. При цьому емпатія в дітей цього віку проявляється переважно на низькому рівні. Вони характеризуються позитивною емоційною спрямованістю на іншого, однак ще не досить стійкою, або ж негативною спрямованістю, що проявляється в агресії під час вибору шляхів розв'язку конфліктної ситуації.

Більше третини дітей (37,8%) демонструють середній рівень готовності враховувати емоційний стан інших. Ці діти співпереживають тим, хто потребує допомоги, однак здатні лише відчувати емоційний стан іншої людини, ставити себе на місце інших, але не проявляють реальної співдії. Лише 8,9% дітей дошкільного віку проявляють високий рівень готовності враховувати емоційний стан іншої людини, емпатійно ставитися до неї. Вони здатні розуміти та управляти емоціями інших людей, при цьому оцінюють та прогнозують подальший розвиток ситуації і пропонують конструктивні шляхи розв'язку конфлікту, проявляючи доброзичливе ставлення до близьких і готовність активно турбуватися про інших.

Висновки. Отже, для старших дошкільників характерні середні рівні розвитку емоційного інтелекту зі спрямованістю на світ людей, готовності до співпереживання, піклування про іншого, орієнтації на себе, а також домінування таких особистісних поведінкових проявів як прагнення до домашнього захисту, егоцентризм, тривожність, демонстративність, агресивність, що часто призводять до нерозуміння власних емоцій та емоцій інших, а також невміння керувати ними. Мета поведінкових, когнітивних методів корекції полягає у навчанні конструктивних форм поведінки, передбачає певну рефлексивну діяльність дітей, актуалізацію динаміки психічних виявів особистості. За допомогою когнітивних методів можливо актуалізувати не лише розумові можливості учнів, їх когнітивний потенціал, а й розвивати емоційний інтелект [9].

Дитяче мислення не є зрілим, воно не здатне до абстрактних узагальнень, систематизації отриманої інформації, тому психокорекція щодо дитини за потреби застосовується в поєднанні з педагогічним процесом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Беленька Г. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ: монографія. Харків: Друкарня Мадрид. 2015. 330 с.
2. Бреус Ю. Емоційний інтелект як чинник професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій у вищих навчальних закладах: дис. канд. психол. наук: 19.00.07, Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2015. 200 с.

3. Нгуен М. А. Психологічні передумови емоційного інтелекту в старшому дошкільному віці. *Психологія*. 2017. Том 3. № 3. С. 46–51.
4. Ляпунова В. А. Психолого-педагогічні умови формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку: Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». 2016. Вип. 52. С. 60 – 69.
5. Шпак М.М. Становлення емоційного інтелекту в дошкільному віці як передумова його розвитку в молодшого школяра. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2016. Вип. 4. С. 196 – 205.
6. Науменко О. С. Соціальний та емоційний інтелект як складові соціальної обдарованості. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т VI. *Психологія обдарованості*. 2012. Вип. 8. С. 148 – 155.
7. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості. *Психологія і суспільство*. 2019. № 4. С. 95–109.
8. Трофаїла Н. Д. Підготовка майбутніх вихователів до емоційного розвитку дітей дошкільного віку: дис. к. пед. н.: 13.00.08. Умань, 2019. 270с.
9. Грицюк І.М., Міліщук С.О. Афективні прояви у батьківській поведінці та їх вплив на розвиток дитини дошкільного віку. *Психологічні перспективи*. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2021. Вип.38. С. 38-48.

REFERENCES:

1. Bielienska H. (2015). Formuvannya bazovykh yakosti osobystosti ditei starshoho doshkilnoho viku v DNZ (Formation of the basic personality qualities of children of older preschool age in the Preschool educational institution). Kharkiv: Drukarnia Madryd. 330 s. [in Ukrainian]
2. Breus Yu. (2015). Emotsiinyi intelekt yak chynnyk profesiinoho stanovlennia maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii u vyshchyykh navchalnykh zakladakh (Emotional intelligence as a factor in the professional formation of future specialists of socioeconomic professions in higher educational institutions): dys. kand. psykhol. nauk: 19.00.07, Kyiv. un-t im. Borysa Hrinchenka. Kyiv, 200 s. [in Ukrainian]
3. Nhuen M. A. (2017). Psykholohichni peredumovy emotsiinoho intelektu v starshomu doshkilnomu vitsi (Psychological prerequisites of emotional intelligence in older preschool age). *Psykhohihiia*. Tom 3. № 3. S. 46–51. [in Ukrainian]
4. Liapunova V. A. (2016). Psykholoho-pedahohichni umovy formuvannia tolerantnosti u ditei starshoho doshkilnoho viku (Psychological and pedagogical conditions for the formation of tolerance in children of older preschool age): *Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohika ta psykhohihiia»*. Vyp. 52. S.60 – 69. [in Ukrainian]
5. Shpak M.M. (2016). Stanovlennia emotsiinoho intelektu v doshkilnomu vitsi yak peredumova yoho rozvytku v molodshoho shkoliara (The formation of emotional intelligence in preschool age as a prerequisite for its development in younger schoolchildren). *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Vyp. 4. S.196 – 205. [in Ukrainian]
6. Naumenko O. S. (2012). Sotsialnyi ta emotsiinyi intelekt yak skladovi sotsialnoi obdarovanosti (Social and emotional intelligence as components of social giftedness). *Aktualni problemy psykhohihii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhohihii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. T VI. Psykhohihiia obdarovanosti. Vyp. 8. S.148 – 155. [in Ukrainian]
7. Nosenko E. L. (2019). Emotsiinyi intelekt yak sotsialno znachushcha intehralna vlastyvist osobystosti (Emotional intelligence as a socially significant integral property of the individual). *Psykhohihiia i suspilstvo*. № 4. S. 95–109. [in Ukrainian]
8. Trofailla N. D. (2019). Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do emotsiinoho rozvytku ditei doshkilnoho viku (Preparation of future educators for the emotional development of preschool children): dys.k. ped. n.: 13.00.08. Uman, 270s. [in Ukrainian]
9. Hrytsiuk I.M., Milishchuk S.O. (2021). Afektivni proiavy u batkivskii povedintsi ta yikh vplyv na rozvytok dytyny doshkilnoho viku (Affective manifestations in parental behavior and their influence on the development of preschool children). *Psykhohohichni perspektyvy*. Lutsk: VNU im. Lesi Ukrainky, Vyp.38. S. 38-48. [in Ukrainian]